

ALEVİLİKTE BİR SÜREK: ADIYAMAN ALEVİLİĞİNDE SOFİLER VE MÜZİK

A "Süreke" in Alevism: Sufis and Music in Alevism in Adiyaman

Ein Zweig Im Alevitentum: Sufisten Und Musik Im Alevitentum Von Adiyaman

Erhan ÖZDEMİR *

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'nin Adiyaman ilinde *Sofilik* adı altında karşımıza çıkan Alevi inanç yapılanmasının ritüel ve müzik ilişkisi üzerinden kolektif kültür yapısı analiz edilecektir. Alevi-Kürt kimliğine sahip olan bu topluluk, kendine özgü kültürel, inançsal ve müzikal yapısıyla, Türkiye'de yaşayan diğer Alevi gruplardan farklılık göstermektedir. Aleviler içerisinde inançsal ve inanç dışı ritüeller konusunda tamamen homojenlikten bahsetmek pek de mümkün değildir. Bunun sebepleri içerisinde etnisite, dil, ocak ve coğrafya faktörleri gibi etkenler sayılabilir. Aleviliğin en önemli kültürel unsurlarından olan müzik ve semah/dem, sofiler arasında kendine özgü bir yapı sergilemektedir. Alevi inancının içerisindeki Sofiler gibi bu kendine özgü yapı, kolektif ve kültürel bellek taşıyıcılığıyla geleneğin sürekliliğini sağlamaktadır. Adiyaman bölgesindeki sofilik geleneği üzerine herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Bu sebeple yapmış olduğumuz çalışma, tespit ettiğimiz grupla ilgili bilimsel kaynak eksikliği ve kapalı cemiyet olarak inanç yapılarını sürdürmeleri sebebiyle içerisinde zorluğu barındırmış olmasının yanı sıra bu alanda bir ilk olma özelliğine sahiptir. Çalışma coğrafi olarak Adiyaman ve İstanbul illeri ile sınırlandırılmıştır. Saha araştırması sırasında yapılan yüz yüze görüşmeler ile elde edilen

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi, erhanozdmr0@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6872-1603.

veriler, çalışmanın ilgili yerlerinde değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Makale içerisinde saha araştırmaları sonucunda elde edilen tarihsel ve inançsal anlatılar ile möhbet/muhabbet adını verdikleri ritüelde yer alan müzik ve semah/dem hakkında tespitlerin analizi ve değerlendirmesi yer almaktadır. Bununla birlikte sofilik geleneğine bağlı olup muhabbetlerde yer alan kişilerin anlattığı evrenin yaratılışı, kadının inanç içerisindeki yeri, Hz. Ali'nin kutsiyeti, Hz. Hüseyin'in kerbelâ vakası ve inanç hiyerarşisindeki konumu, on iki hizmete bakış açıları ve ziyaret kültürleri saha araştırmalarında elde edilen veriler doğrultusunda aktarılmaya çalışılmıştır. Sofilik geleneğinde önemli bir yeri olan müzik ise teknik boyutundan ziyâde sosyal ve bağlamsal boyutuyla ele alınarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Müzik, Sofi, Adıyaman, Semah.

ABSTRACT

In this study, the collective cultural structure of the Alevi belief structure, which appears under the name of Sofilik in Adıyaman province of Turkey, will be analyzed through the relationship between ritual and music. This community, which has an Alevi-Kurdish identity, differs from other Alevi groups living in Turkey with its unique cultural, belief and musical structure. It is not possible to talk about complete homogeneity among Alevi in terms of belief and non-belief rituals. This is due to factors such as ethnicity, language, ocağ and geography. Music and semah/dem, one of the most important cultural elements of Alevism, exhibit a unique structure among the Sofis. This unique structure, like the Sofis within the Alevi belief, ensures the continuity of the tradition by carrying collective and cultural memory. There are no written sources on the tradition of sofism in Adıyaman province. For this reason, the study we have conducted has the characteristic of being a first in this field, as well as being difficult due to the lack of scientific resources on the group we have identified and the fact that they continue their belief structure as a closed community. The geographical limitation of the study is the provinces of Adıyaman and Istanbul. The data obtained through face-to-face interviews with the people reached are subjected to evaluation in the relevant parts of the study. The study includes the analysis and evaluation of the historical and belief narratives obtained as a result of the field research, as well as the analysis and evaluation of the determinations about the music and semah/demand in the ritual they call möhbet/muhabbet. In addition, the creation of the universe, the place of women in the faith, the sanctity of Hz. Ali, Hz. Hussein's position in the hierarchy of beliefs, the Karbala incident and the position of Hz. Hussein in the hierarchy of beliefs, their perspective on the twelve ministries and the cults of visitation were tried to be conveyed in line with the data obtained from field research. Music, which has an important place in the Sofism tradition, is presented with its social and contextual dimension rather than its technical dimension.

Keywords: Alevi, Music, Sofi, Adıyaman, Semah.

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Studie wird die kollektive kulturelle Struktur der alevitischen Glaubensgemeinschaft der sogenannten Sufisten, die in der türkischen Provinz Adıyaman vertreten sind, anhand der Beziehung zwischen Ritual und Musik analysiert. Diese alevitisch-kurdische Gemeinschaft unterscheidet sich von anderen alevitischen Gruppen in der Türkei durch ihre einzigartige kulturelle, religiöse und musikalische Struktur. Grundsätzlich kann bei den Aleviten nicht von einer vollständigen Homogenität in Bezug auf religiöse und nicht-religiöse Rituale gesprochen werden, was auf Faktoren wie Ethnizität, Sprache, Ocak-Zugehörigkeit und Geographie zurückzuführen ist. Musik und Semah- und Dem-Rituale, die zu den wichtigsten kulturellen Elementen des Alevitentums gehören, weisen bei den Sufisten einzigartige Charakteristika auf. Diese Struktur ist Ausdruck und Träger des kollektiven und kulturellen Gedächtnisses und sichert auf diese Weise den Fortbestand der Tradition. Es gibt keine schriftlichen und wissenschaftlichen Quellen über die Tradition des Sufismus in der Region Adıyaman. Dazu kommt, dass die Sufisten von Adıyaman bis heute ihren Glauben als geschlossene Gemeinschaft praktizieren. Die vorliegende Studie ist daher die erste auf diesem Gebiet. Die Studie ist geografisch auf die Provinzen Adıyaman und Istanbul begrenzt. Die durch persönliche Interviews während der Feldforschung gewonnenen Daten werden in den entsprechenden Teilen der Studie ausgewertet. Der Artikel unternimmt eine Analyse und Bewertung der im Rahmen der Feldforschung aufgezeichneten historischen und religiösen Erzählungen sowie der Beobachtungen zur Rolle von Musik und Semah/Dem in dem Ritual, das seitens der Sufisten von Adıyaman Möhbet/Muhabbet nennt. Darüber hinaus wurde versucht, die Erschaffung des Universums, die Stellung der Frau im Glauben, die Heiligkeit von Ali, die Schlacht von Karbala und die Stellung von Hüseyin in der Glaubenshierarchie, Ansichten bezüglich der zwölf Dienste und den Kult des Wallfahrtsortbesuchs entlang der bei der Feldforschung gewonnenen Daten zu erläutern. Die Musik, die in der Tradition des Sufismus einen wichtigen Platz einnimmt, wird nicht in ihrer technischen, sondern in ihrer sozialen und kontextuellen Dimension dargestellt.

Schlüsselwörter: Aleviten, Musik, Sufisten, Adıyaman, Semah.

Giriş

Alevilik, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimi zaman bilimsel kimi zaman da ideolojik ve popüler bir bakış açısı üzerine temellendirilen kavramdır. Aynı zamanda daha çok ideolojinin popülist bir uygulaması şeklinde karşımıza çıkan bir çalışma alanına da işaret eder. Aslında Türkiye’de Alevilik konusuyla ilgili hacimli bir külliyat bulunmaktadır. Bu çalışmaların dışında bizim yapmış olduğumuz alan araştırmaları neticesinde iki farklı tip Alevilik ile karşılaşmaktayız. Birincisi son kırk yıldır yaygın olarak bilinen Alevilik; diğeri ise daha çok Aleviler içerisinde bilinen, sırlar dünyasıyla bütünleşmiş mistik/bâtınî Aleviliktir. Alevi inancına mensup toplulukların büyük çoğunluğunun geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentli ve modern/seküler dünyanın etkisine maruz kaldığı tespit edilmektedir. Sırlar dünyasıyla bütünleşmiş mistik/bâtınî gruplardan biri olan Sofiler ise bu durumdan en az etkilenen topluluklardan biridir.

Bu çalışma 2015 ile 2023 yılları arasında İstanbul; 2019 ve 2020 yılları arasında da Adıyaman’ın Çakal/Yarmakaya ve Küllüm köylerinde aralıklı zamanlarda gerçekleştirilen derinlemesine (enformel, yapılandırılmış açık uçlu ve rehber bir görüşme) görüşme tekniklerinin kombinasyonunu içeren farklı tarzların bir arada kullanıldığı saha araştırmalarına dayanmaktadır. Araştırmalar sırasında evlerdeki müzikli ritüellere hanede bulunanların isteği üzerine bağlamamla eşlik ettim. Bu durum araştırmam sırasında katılımcı gözlem tekniğinin kullanılmasına olanak sağladı. Bu tekniğin kullanılması ritüel içerisinde insanların bedensel hareketlerinin gözlemlenmesi ve ezgilerin hem dizisel hem de ritmik anlamda nasıl icra edildiğinin deneyimlenmesi açısından katkı sağladı. İstanbul’daki saha araştırmalarında Hüseyin Zülfikaroğlu’nun Üsküdar’daki evinde yapılan muhabbetlerde Hüseyin Güley ve Mahmut Güley ile; Adıyaman’daki saha araştırmalarında ise Hüseyin Alagöz, Hasan Korkmaz, Şükrü Polat ve Müslüm Alagöz ile yapılan görüşmeler, Ali Sizer’in rehberliğinde sağlanmıştır.

Sofilik Üzerine Yazılı Kaynaklar

Sofi kelimesi yöresel ağız farklılığından kaynaklı olarak çoğunlukla “*sâfi*” kelimesiyle eş anlamlıdır. Sofi kelimesi, yazılı kaynaklarda “*sâfi*” olarak geçtiği için bu kelime üzerinden metin odaklı bir bilgilendirme yapılacaktır. Öngören, İslam Ansiklopedisinde yer alan “*sâfi*” maddesinde şu şekilde bilgi vermektedir:

Tasavvuf yolunda nefis gayretini tamamlayıp kemale ermiş olanlara sūfî denilmektedir (Sülemî, Tasavvufun Ana İlkeleri, s. 10; Hücvârî, s. 115). Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) Kâbe'yi tavaf sırasında bir sūfî gördüğünü ve ona bir şeyler vermek istediğini söylemesi (Serrâc, s. 42) kelimenin I. (VII.) yüzyulda bir unvan olarak kullanıldığını göstermektedir. Sūfî unvanı II. (VIII.) yüzyuldan itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Ebû Hâşim el-Kâfî (ö. 150/767 [?]) (Câbiç, I, 366; Câmî, s. 31), Kılâb b. Cerî, Küleyb, Hâşim el-Evkes, Sâlih b. Abdülcelîl (Câbiç, I, 366), Câbir b. Hayyân (İbnü'n-Nedîm, s. 498) ve İbrâhim b. Edbem'in müridi İbrâhim b. Beşşâr (EbûNuaym, VII, 346) bu unvanla anıldığı bilinen ilk şahsiyetlerdir (Öngören 2009: 471).

Sūfî kelimesinin kimi kaynaklara göre: Yunanca'da “*bâkim*”, “*bilge*”, anlamlarına gelen “*sophos*” kelimesinden; kimi kaynaklara göre ise Arapça “*safâ*” (berrak, saf, temiz) veya “*sûf*” (yün) kelimesinden türetildiği aktarılmaktadır. Tarihte sūfî olarak bilinen ilk kişiler, miladi VIII. yüzyılın ikinci yarısında kendine has bir riyazet akîdesi¹ bulunan Kûfeli şî'î kimyager Cabir İbn Hayyan ve tanınmış mutasavvıf Kûfeli Abû Haşim'dir (Massignon, 1979: 26).

Türkiye'de yapılmış çalışmalar içerisinde sofilik ile ilgili bilgilerin bulunduğu birkaç kaynak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri, Mehmet Tevfik Oytan'ın 1939 yılında yayınlamış olduğu “*Bektâşîliğin İç Yüzü -Dibi, Kösesi ve Astarı-*” isimli çalışmasıdır. Oytan, 1925 yılından tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasından önce Bektâşî tarikatının Babagân ve Sofiyan kol olarak ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Yazar, Sofiyan kolunun Anadolu ve Rumeli'de “*Tabtacı, Abdal, Sürek, Kızılbaş*” ismi verilen Türklerden oluştuğunu, bunların da Hacı Bektaş evlâdı oldukları iddiasında bulunan Çelebilere tâbi olduğunu açıklamaktadır (Oytan, 2007: 332). Adıyaman ilinde tespit ettiğimiz sofilerin kendilerini Kürt/Kurmanc olarak tanımlaması ve Çelebilere bir bağlılıklarının bulunmaması, Oytan'ın bahsetmiş olduğu yapılanmadan farklı bir oluşuma işaret etmektedir. Oytan, kitabında, *Ashabi Soffa* diye bir gruptan da şu şekilde bahseder:

Eshabi Soffa, Fukarayı Müsliminden 300 kişi olup Mescidi nebevide yatar ve kalkarlar, tarafı Peygamberden iâşe (bakıp besleme, yedirip içirme) ve ilbas (giydirme) edilirdi. Peygambere en yakın bulunan Sababelerden sayılırlardı. İlk Eshabi tarik bunlardır. Bundan sonra onlara benzeyenlere sofî ve sofîye dediler. Bursalı İsmail Hakkı, “Rubu Mesnevisi”nde: Sofî, sureta deve ve koyun yününden aba giyici ve manen mukarrip

1 Nefis terbiye inancı

demektir; der. Tarihi menbalara nazaran iptida sofi namını alan ve Suriye’de ilk zaviyeyi kuran zat (150 H.) vefat eden Kâfeli Ebu Haşim’dir. Ondan sonra SüfyanSûri (Vefatı 168 H.) Bünnuni Mısrî (245), Bayezîdi Bistami (261), Cüneyd-i Bağdadî (297), Hallac-ı Mansur (309) (Oytan, 2007: 333).

Burada, kendisini maddi âlemden soyutlayarak mana âlemine vakfetmiş bir grup anlatılmaktadır. Bu grup içerisinde yer alan Hallac-ı Mansur, Adıyaman bölgesinde de yaşayan sofiler arasında önemli görülen şahsiyetlerden birisidir. Sofilerin de maddi âlemden ziyade mana âlemini öne çıkartan inanç felsefesini benimsemeleri, Eshab-ı Soffa ile benzerlik varmış gibi görünmelerini sağlasa da gerçek tam da böyle değildir. Sofilik, Eshab-ı Soffa’ya nazaran daha sonradan da anlatacağımız gibi panteist²-tasavvufî bir gelenektir.

Hançerlioğlu, “sôfi” kelimesini, İslâm terminolojisine göre “*Gizemci Sûfi de denir*” olarak ifade etmektedir (Hançerlioğlu, 1975: 581). Yazar, aynı kitabında “sofu” terimini de “*Dinin gereklerine titizlikle uyan kişi... Arapça sûfi deyiminden bozulmadır. Halk deyimidir, ters anlamda kullanılmaktadır. Çünkü sôfi ya da sûfi, gerçekte ve Sünnî anlamda şeriatı uymayan kişidir. Sôfiler bir anlamda kendülerini tümüyle dine vermiş kişilerdir, ne var ki Sünnîlerin ve şeriatçıların anladıkları ve diledikleri anlamda değil*” şeklinde açıklamıştır (Hançerlioğlu, 1975: 581). Hançerlioğlu, burada sôfi kelimesini şerrî anlamı dışında bâtinî ve mistik boyutuyla ele almakta fakat halkın ters anlamda kullandığını belirttiği bu deyim detayını vermemektedir. Burada vurgulanmak istenilen, sofi sıfatının şerrî/ortodoks İslâm kuralları dışında bir inanç yapısına (heterodoks, animist, panteist) sahip insanlara verildiğidir. Adıyaman bölgesinde tespit ettiğimiz sofilik geleneğinin mistik bâtinî ritüeller uyguladığı göz önünde bulundurulduğunda, Hançerlioğlu’nun yorumları gerçeklikle uyumaktadır.

Adıyaman Aleviliğinde Sofilik

Eski adı “*Hısn-ı Mansur*”³; fakat Kürtçe “*Semsûr*” olarak ifade edilen Adıyaman, Anadolu’nun birçok şehri gibi tarihsel süreç boyunca birbirinden farklı inanç yapılanmalarına ve etnisiteye sahip toplulukları barındıran kadim bir coğrafyadır.

2 Evrenin ve doğanın Tanrı ile bir olduğu inancı.

3 Mansur’un Kalesi/Hisarı anlamına gelen Hısn-ı Mansur’un, kaynaklarda, VII. yüzyılda buraya gelen Emevî kumandanlarından Kays kabilesine mensup Mansûr b. Ca’vene’ye izâfete bu ismin verildiği zikredilmekte ise de başka bir rivayete göre bu isim Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr’un adından gelmektedir (Halaçoğlu, 1988: 377).

Pagan, Hristiyan ve İslâm inançlarıyla, bunların daha mistik/bâtınî kollarının Adıyaman, Urfa ve Malatya bölgelerinde yaşadığını tarihsel çalışmalardan da öğrenmekteyiz.⁴ Bu tarihsel çalışmalarda, Adıyaman ve çevre bölgeleri, “*insan-doğa-kutsal*” arasındaki ilişkinin birçok farklı tezahürünü yansıtmaktadır. Günümüzde aynı bölgede tespit ettiğimiz bu tezahürlerden biri de Alevi Kürtler içerisinde bâtinî bir topluluk olan *sofî*lerdir.

Bölgede tespit ettiğimiz sofilik, maddi âlemin üzerindeki mânâ âleminde kendini var eden, kerâmetleri bulunan (don değiştirme, hekimlik, gelecekte haber verme), yaratıcı olarak insanı esas alan, toplum tarafından evliya mertebesinde görülen ve ehlibeyt ile pençe-i Ali Âba'nın ruhlarının onlarda tecelli ettiklerine inanılan kişilere verilen bir sıfattır. Sofilik, herhangi bir tarikat mensubu olma özelliği taşımamaktadır. Bu sıfat, geleneğin içerisindeki tüm kişileri ifade etmemekte; belirli bir hakikat bilgisini edinmiş ve tanrısal ruhun tecelli ettiğine inanılan kişilere verilmektedir. Sofilik, esasında mistik bir mertebe olarak da düşünülebilir. Bu mertebeye erişmek için kişinin Alevi olması bir koşul değildir. Bölgede Sofî olarak nitelendirilen bazı isimler var ki –Mustafe Tolê, Arabanlı Mehmet Ağa- öncesinde Sünnî inanca mensup olmalarına rağmen “*tanrısal bilgiye ulaştıkları*” düşünülerek bu mertebeye ve sığata erişmiştir.⁵ Bu geleneğin dışındaki kişiler tarafından “*sofî*” olarak adlandırılan bu zatlar, geleneğin içerisindekiler tarafından ise “*Hakk divâneleri*” veya *divâneler*” olarak anılmaktadır.

Adıyaman ve İstanbul'da yapmış olduğumuz görüşmelerde verilen bilgiler doğrultusunda⁶ sofilik geleneğinin ruhani öncüleri yani “*Hakk divâneleri*”, Ali Tate (1890-1960), Ali Gollikê (1912-1995), Aço Mamê (1923-1995), Usivê Loşê (1933-1995), Abdalo Mustafê Tole (Adıyaman/Büklüm /Sünnî), Arabanlı Mehmet Ağa (Gaziantep/Araban/Sünnî), Şükrü Çomê (Küllüm), Sazbend Mehmet Ali Polat (Kızılcahöyük), Fatê Halê (Kızılcahöyük), Hüseyin Alagöz (Çakal/Yarmakaya), Hasan Korkmaz (Kızılcahöyük) ve Yusufê Meste (Raşi/Rışvan Aşireti) (Karahöyük)

4 Bu konuyla alakalı Anadolu'daki pagan gelenekleriyle ilgili bk. Gündüz, 2014, Hristiyanlık öncesi inanç yapılanmalarıyla ilgili bk. Hamilton: 2010, Hristiyanlık ve İslâm inançlarıyla ilgili bk. Ocak: 2009, Kaygusuz: 2006, Kaygusuz: 2014.

5 Esasında bu durum, Anadolu'nun kadim geleneği içerisinde animist ve gnostik bir yapılanmalar zinciri olarak karşımıza çıkan, fakat günümüzde farklı inanç yapılanmaları içerisinde eriyen heterodoks grupları akla getirmektedir. Elimizdeki veri/belge yetersizliğinden dolayı günümüz inanç yapılanmasını geçmişteki inanç yapılanmalarıyla kıyaslamak, bilimsel bir temele oturtulamayacağı için hep eksik kalacaktır.

6 Bilgileri aktaran kaynak kişiler için bk. KK1, 2, 3, 7.

olarak belirtilmektedir. Fakat yapmış olduğum belirtilen isimlerden Ali Tate, Aço Mame, Ali Gollikê ve Yusufê Loşe'nin gözlerinden maddi perdenin kalktığı, çevre yatırlardaki uluların reenkarnasyonları oldukları ve onların her şeyi gördükleri sıklıkla ifade edilmiştir. Birbirlerinde, insandaki ilahi gerçeklik üzerinden tecelli eden hakiki bilginin ve tanrısal bir parçanın olduğuna inanmaktadırlar. Özellikle bu üç sofinin mezarlarına ziyaret yeri olarak bölge halkı tarafından kutsiyet atfedilmiştir. O denli önemsenmektedirler ki yörede bu üç sofi üzerine söylenen birçok sözlü ezgi bulunmaktadır. Bu ezgiler üzerinden, kişilerin önem ve kutsiyetleri pekiştirilmektedir. Örneğin:

Ew kanıyan dîwana ap *Şukrîyê Çamê* (Bu dîvanın kaynağı Şükrü Çamê amcadır)

Çel diwe yek qurban radiwin demê (Kırklar tek kurban (can) olarak deme kalkın dedi)

Şalêli me nebire gundê Qarakoçê (Bizim Şalê (Aço Mame) Karakoçan köyüne gitmedi)

ApAçê mamê

Apê Elê Kulike xwedîye temamê (Apê Elê Kulike artık Allah mertebesindedir)

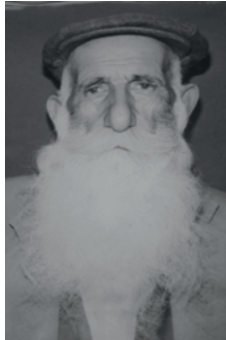
Hû hû hû piremin Elî (Hû hû hû Pirim Ali'dir)

Ya xizir ya xizir tu bigidizanî (Ya Hızır sen bunu biliyorsun)

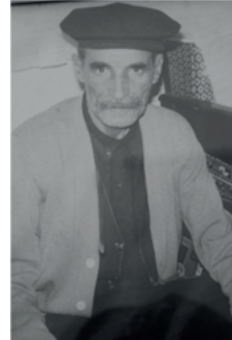
Heyder heyder heyder derdan dermanî (Heyder derdime dermandır)

Aço Baba

Ali Gollike

Usive Loşe

Sofilerin yoğun olarak yaşadığı yerler, Adıyaman'ın merkez ilçesine bağlı Yarmakaya (Çakal), Karahöyük, Çamgazi, Karakoç ve Kızılcahöyük köyleridir. Bu geleneğe bağlı olan kişilerin tamamı tarafından konuşulan dil, Kürtçe'nin Kurmancî lehçesidir. Fakat bölgede iki dillilik hâkimdir. Bölge halkı hem Kurmanci hem de Türkçe konuşmaktadır. Kendilerini üç yapı ile tanımlamaktadırlar: Aşiret, etnisite ve inanç. Aşiret olarak “*Hısor/Xısor*” veya “*Raşî*”, etnisite olarak “*Kürî*” veya “*Kurmanç*”, inançsal olarak da ya ocaklarıyla ya da “*Kızılbaş*” veya “*Alevî*” olarak tanımlamaktadırlar. Çoğunluğu, Xısor/Xısor/Hısor/Hıdsor⁷ Aşireti'ne bağlı ve “*Hacı Kureyş Ocağı*”⁸ talipleridir. Fakat bunların arasında Mustafa Talé ve Arabanlı Mehmet Ağa gibi Alevi olmayan ve farklı yerleşim yerinde yaşayan kişiler de mevcuttur. Bir dönem Pir-talip ilişkisi sürdürülmesine rağmen sonrasında sofilerin, çevresindeki halk için dedelerden daha kerâmet ehli olduğu düşüncesinin yayılmasıyla dedeler tarafından ağır suçlamalara maruz kaldıkları belirtilmektedir. Bu durumun sebebi olarak dedelerin talipleri tarafından göz ardı edilip bu Hakk divanelerinin yolunda gideceği korkusunu yaşadığı ifade edilmiştir. Hâlbuki sofiler, pirlarına bağlı olduklarını her seferinde dile getirmekte; pirlarına karşı senelik ritüellerini gerçekleştirmektedirler. Hatta “*möhbət/muhabbet*” adını verdikleri toplantılarında kutsal kabul edip “*çağırıldıkları*”⁹ uluların arasında pirlarını de söylemektedirler.

7 Xısor aşireti Aksüt'ün verdiği bilgilere göre Alevi ve Kürtçenin Kurmaci lehçesini konuşan bir topluluktur. Aşiretin dede ocağı Üryan Hızır, mürşidi Ağuçandır. Aşiret üyeleri Reşi adını da kullanmaktadır. Kendilerine Reşi demelerinin nedenini Rışvan konfederasyonunun bir kolu olduğuna bağlamaktadır. Çoğunlukla Adıyaman ve Gaziantep illerinde yaşamaktadırlar. Daha fazla bilgi için bkz. Aksüt, 2012: 269. Söylemez ise Tahrir defterinde Rışvan aşiretine mensup cemaatler arasında “*Hıdır (Hızır) Soranı*” cemaatinin bulunduğunu belirtmektedir (Söylemez, 2002: 40). Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ise Malatya Sancağına bağlı Hısn-ı Mansur kazasında Hıdırsurlu/Hızırsurlu isminde bir cemaatten bahsedilmektedir. Ali Sizer, yaptığımız görüşmede Hısor Aşireti'nin yerli ve göçer olarak ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Hısore Yerli, dağ kesiminde yerleşik olan köylülere verilen isim; Hısore Göçer ise yazın yaylaya/dağa giden, kışın ise ovaya inenlere verilen isimdir. Sofiler kendilerini Hısore Göçer olarak tanımlamaktadır. Kaynak kişi bilgileri için bk. KK1.

8 Hacı Kureyş Ocağı, “*Kure(y)ş*”, “*Kure(y)şan*”, “*Kurêş*” gibi farklı söylemlerle karşımıza çıkmaktadır. Soyu On İki İmamlardan İmam Musa-ı Kâzım'a dayandırılmaktadır. Yerleşim illeri Adıyaman, Sivas, Erzincan, Tunceli, Malatya, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl, Muş, Gaziantep ve Urfa illeridir. Adıyaman bölgesinde yapmış olduğumuz kişisel görüşmelerde Hacı Kureyş'in ilk yerleşim yeri Gaziantep'in Yavuzeli ilçesine bağlı Zerar köyü; sonrasında Adıyaman'ın Terman köyüne, oradan Şeyhler köyüne, sonrasında da Kındıralı köyüne yerleştiği bilgisi verilmektedir.

9 Möhbet esnasında ezgisel olarak kutsal isimlerin zikredilmesine verilen isim.

Adıyaman’da yaptığımız saha araştırmalarında edindiğimiz izlenimler neticesinde; Sofiler, istedikleri her zaman diliminde kendi “*Hakk divaneleri*”nin evlerinde toplanırlar. Bu ev toplantılarına “*möbbet/muhabbet*” veya “*dem*” denilmektedir. Muhabbetlerde sosyal hayat konularının yanı sıra “*Hakk’ın varlığı*”, “*H. Ali’nin tanrısallığı*”, “*H. Hüseyin ile H. Ali hiyerarşisi*” ve “*ilmi ledün*” gibi maddi âlemin dışındaki konular üzerine sohbetler edilmektedir. Bunun yanı sıra üç grup telli cura, bağlama veya yöresel dille tabir edilecek olursa “*tembur*” eşliğinde Kurmanci veya Türkçe “*âyet*”, “*dem*”, “*pervaz*”, “*şin*” ve “*kılam*” adını verdikleri sözlü ezgiler okunmaktadır. “*Möbbet/Dem*” yapılacak eve kapının eşiği öpülerek girilmektedir. Daha sonrasında ise evin divanesine secde ederek niyaz olunur.¹⁰ Ardından demin yapılacağı odaya girilir ve oradaki sofiler yaşı büyük olandan başlayarak niyaz edilip; yer minderlerinden uygun olanına oturulur. Bu niyaz şekli oldukça önem arz etmektedir. Niyaz olan kişi erkek ise yanağından; kadın ise başından öpülmektedir. İki divane birbirine niyaz olacağında, ilk başta birbirlerinin iki omzunu, daha sonra dudağa yakın bir yeri öpmektedir.

Sofilerde selamlaşma

10 Evin divanesi ölmüş ise onun odasına girer ve fotoğrafının veya özel eşyasının bulunduğu yere secde ederek niyaz olunur.

Sofilik Geleneğinde Kadın

Sofilik geleneğinde, Hakk'ın katında cinsiyetin olmadığına inanıldığından kadına atfedilen kutsi değer önem arz etmektedir. Bu inançsal fikir, temellerini yörede anlatılan menkıbelerden almaktadır. Bu mitolojik anlatılarda bazen kadın figürü tanrısal güce sahip bir yaratıcı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu tanrısal güce sahip yaratıcı (kadın), İslâm'da önemli bir yere sahip olan Hz. Fatma ile özdeşleştirilmektedir. Bu durum yalnızca menkıbelerde¹¹ değil, aynı zamanda müzikal bir form olan kılalarda da işlenmektedir. Hakk Divanelerinden Yusufê Loşê'nin oğlu Ali Sizer bu durumu Kurmanci bir kılamla şu şekilde ifade etmektedir:

Wext a ku erd gî av bû ezman dûman bû, li nav bera wan da xanekê çê dibû, li wêx anê jî Fatma mêvan bû, Wêsenê (jüberwê) em dibên (dibêjin) cihan wek jin e, sîya xwe girtîye erd û hem jî ezman e (Ali Sizer, Kişisel Görüşme, Kasım 2017).

(Daba yer Su iken, gök duman iken, bunların ikisinin arasında bir hane vücut buldu, O hanenin misafiri de Fatma Anaydı. Ondandır biz diyoruz. Cihan bir kadındır. Gölgesi hem yerdedir hem de göktedir.)

Hz. Fatma ile ilgili bir diğer menkıbe de şu şekildedir:

Fatma Ana ile Cebrail¹²

Daba yer, gök yok iken; Azrail, Cebrail, Mikail ve İsrail varmış. O zaman yer denizmiş, gök dumanmış. Hiçbir şey yokmuş. Cebrail o kadar geziyor geziyor. Diyor ki: Allah'ım bir yer yap ki ben konayım yere. Deniz'in içinden bir kova çıkıyor. Cebrail üzerine gidiyor. Bir ses geliyor: Sen kimsin? Diyor: Ben benim, sen sensin. Cebrail yine gidiyor. 500 saat filan. Tekrar geliyor konuyor. Tekrardan ses geliyor: Sen kimsin? Cebrail: Ben benim sen sensin diyor. Üçüncü sefer gelirken Allah diyor ki: Ya Cebrail de ki: Sen Hâlık'sın ben mahlûkum. Cebrail der demez kapı açılıyor. Gidiyor içeri bir bakıyor ki cariye içeride. Bir kız içeride ha başında tac var. Belinde kemer var. Kulağında şafer şüper¹³ var. Cebrail: Sen kimsin? diyor. Diyor: Ben Fatmayı Zöbreyim. Diyor bu Tac kim? Diyor: Bu Hz. Muhammed'dir. Diyor: Bu belindeki kimdir? Diyor: Bu Hz. Ali'dir.

11 “Sofilik Geleneğinde Mitolojik Halk Anlatıları” başlığı altında bu konunun işlendiği hikâye örneği verildiğinden, bu kısımda yalnızca kılam olarak karşımıza çıkan örneği vermekle yetinilecektir.

12 Bu yazı içerisinde yer verilen tüm anlatılar Kurmancî olarak derlenmiş, çevirisi tarafımızca yapılmıştır. Ve yazıya dökülürken kaynak kişinin aktarım dili esas alınmıştır.

13 Küpe

O şâper şüperler biri Hasan biri de Hüseyin'dir. Bak kimse yokken bunlar varmış. Fatmayı Zöbre Cebril'e bir avuç toprak veriyor. Git bunu havaya at gök gök olsun yer yer olsun diyor. Yeri göğü yaratan Fatma Ana'dır. Aynı zamanda Pençe-i Âli Aba'dır.¹⁴

Yukarıda anlatılan menkıbelerde kadının yaratıcı özelliği vurgulanmaktadır. Alevilik geleneği içerisinde kadının önemli bir yeri olduğu vurgusu çoğu zaman yapılsa da bu durum çoğu bölgede inanç ritüelleri içerisinde tersi özellik göstermektedir.¹⁵ Fakat sofilik geleneğinde kadınların divâneler arasında yer alması ve toplum içinde saygın yerinin bulunması bu durumu ispatlar niteliktedir.

Sofilik Geleneğinde “Dem”

Adıyaman ilindeki Sofilik geleneğinde semahın önemli bir yeri vardır. Bu gelenek içerisinde semaha “dem” denilmektedir. Dem sırasında herhangi bir şekil şartı yoktur. Sofi oturduğu yerde de dem tutabilir¹⁶. Muhabbet sırasında “dem makamı” çalındığında sofiler birbirine niyaz ederek deme kalkarlar. Kimisi hareket hâlinde dem yaparken, kimisi de oturduğu yerden iki elini sağa sola sallayarak Hakk ile buluşur. Kimisi de ayakta iki eliyle kendi bedenine sarılarak başını öne eğip gözlerini kapatır ve durduğu yerde sağa sola sallanarak deme katılır. Sofi, kendi bedenini Hakk'ın bedeni olarak bilir ve aslında kendine sarılarak hakka sarılır, hakka teslim olarak özünü bulur. Böylelikle “Hakk ile Hakk” olur. Dem sırasında “erê/herê”, “dem kurbo”, “werindemmê”, “şah”, “hü”, “be be”, “be can” nidaları güçlü olarak atılmaktadır. Birçok Alevi ceminde gözlemediğimiz dize vurma eylemi, sofilik geleneğinde olumsuz olarak karşlanır. Dizine vuranların Hz. Hüseyin Kerbelâ'da şehit edilirken karşısında durup çaresizlikten “ah val” edenler olduğuna inanılmaktadır. Hâlbuki sofilik geleneğine göre Hz. Hüseyin'in başını vermesi yolun devamlılığını sağlamaktadır. Bu sebepten ötürü bu eylemi gerçekleştirilmeye karşıdır. Adıyaman Sofi geleneğinde mana âleminde tanrısal bir ruhu taşıyan insanın aynı zamanda günlük yaşamında da beşerî bir hâl sürdürdüğüne inanılmaktadır. Mana âlemine ulaşmak için zamanın ve mekânın ortadan kalktığı, tanrısallıkla buluştuğu bir hâle bürünmektedir. Divânelerin ve sofilerin tanrısallıkla buluştuğu an olan dem esnasında şekil şartı gözetilmeksizin uyguladıkları

14 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK3.

15 Özellikle cem ritüeli sırasında kadın ve çocuklara topluluğun arka taraflarında yer verilmesi ve bunun cem odalarındaki mimariye yansması bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca uygulamada inanç önderliği vasfının kadınlara verilmemesi de başka bir göstergedir.

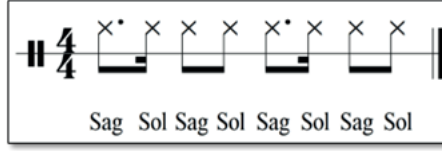
16 Dem tutmak: Bu gelenek içerisinde semah ritüelini gerçekleştirmek anlamıyla kullanılmaktadır.

bedensel devinimler (oturdukları yerde sağa sola salınımları, ayakta iken ellerini çeşitli şekillerde hareket ettirmeleri veya sağa sola sallanmaları gibi) gözlemlerimiz sonucu trans hâlini yansıtmaktadır. İnanç mensuplarının bu hâle ulaşmaları semâ/semah veya zikir sayesinde gerçekleşmektedir. Sofilik geleneği de bu tanrısallığa ulaşmanın yolunu “*dem*”de aramaktadır.

Sofiler dem hâlinde

Türkiye’deki Alevilerin yaşadığı bölgelerde semah ezgileri birbirinden farklı ezgisel ve ritmik karakter içermektedir. Sofilerin möhbetlerinde yer alan demde müziğin en önemli unsuru ritmik yapıdır. Dem esnasında icra edilen ezgilerin hızı, sözleri ve geleneksel ezgisel yapısı aşkınlık hâli içerisindeki katılımcılarda belirli bedensel devinimler oluşturmaktadır. Dem ezgilerindeki usul yapısı çoğunlukla iki ve dört sürelidir. Ezgilerin hızı ise başlangıçta ¼’lük notaya 72-75 metronom arası karşılık gelirken, sonrasında biraz daha hızlanarak 93-95 metronom arasına karşılık gelmektedir. Dem esnasında ortaya çıkan katılımcıların ayak vurguları dem ezgilerinin ritmik yapısı ile uyumludur.

Demlerdeki ritmik yapı ve ayak hareketleri

Dem sırasında yaygın olarak icra edilen ezgilerden birisi divânelerin demi anlamına gelen “*Dama Divana*”dır. Dem ezgisinin sözleri şöyledir:

Îmam Husên pîre minî (Îmam Hüseyin benim Pirimdir)
 Dûr û nîzik giye dibizî (Uzak, yakın hepsini duyarsın)
 Pîro qurban giye divîne (Kurban olduğum Pirim her şeyi görürsün)
 Ê ki gotin îqrar yek e Dudu nav in û sikinin (İkrar birdir iki olmaz deyip duranların)
 Tu ji me ra songiyê wîne (Sen bizlerle sonumuzu hayır eyle)

Vir da wir da heval vir da (Gel yoldaşım sen de gel)
 Rumana di xana gir da (Büyük nefsin kalesinde/ev içinde oturma)
 Mamê Hecî dîvanê kavi (Mamê Hecî Kavi’li divânedir)
 Hevra gotin şora dila (Gönül birliği yaptılar)
 Ruh berdane di kevir da (Taşa ruh verdiler)
 Were rûne gavê li vira (Gel otur biraz bizimle)
 Ez bêm keko ti bê bira (Ben ağabey diyeyim sen de kardeş)
 Şal e me ra songiyê wîne (Bizi bağışlasın sonumuzu hayır eylesin)
 Ez qurbana Demîr Dede (Kurban olduğum Demir Dede)
 Qumça kevira (Demir Dede’nin kutsal taşları)

Riye uluyan e ser bi ser e (Uluların yolu daimdir)
 Pê da bigira heval were (Sen de yola gir ve gel)
 Murşidê me Doxan Dede (Mürşidimiz Doğan Dede)
 Pîra ma jî tim Qember e (Pirimiz Kamber Dede’dir)
 Sar dila dayî bi xewere (Gönüllerden haberdardır)
 Sera çela çel kaniyê (Kırk çeşmenin kırkı birdir)
 Goça era lî ser daniye (Erenlerin katarı oraya konar)
 Ke heq îna kir ew heq timî li ba wî ye (Kim ki Hakk’a inanırsa Hakk daima onunladır)

Adıyaman/Yarmakaya
Ali Sizer

Dama Dîvana

Derleyen ve Notalayan:
Erhan Özdemir

Derleme Tarihi:02.10.2018
Notalama Tarihi: 12.12.2018

Sofilik Geleneğinde On İki Hizmet

Alevlikte cem ritüelinin en önemli unsurlarından biri olan on iki hizmet¹⁷, sofilik geleneğinde, Hakk'ın huzurunda zaman, mekân, cinsiyet veya maddi herhangi bir şey olmadığı inancından ötürü bulunmamaktadır. Bununla birlikte on iki hizmet, şekli bir ritüel olarak görülmektedir. Sizer, muhabbetlerinde, on iki hizmetin bulunmadığını, muhabbet kapısını açan veya gönül gözüyle farklı mekânda bulunan dostlarını gözleyebilen divânelerin var olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Gözlemimiz doğrultusunda evlerde yapılan muhabbetlerde öncelikle en az bir veya iki yaşlı divânenin bulunması gerektiğini belirtebiliriz. Yaşlı divânelerin o ortamda bulunması Alevilik inancı içerisindeki kutsal şahsiyetlerin orada bulunması anlamına gelmektedir. Herhangi bir hizmet zorunluluğu görülmemektedir. Möhbet esnasında bulunulan mekânın en genç olan kız ve erkekleri ara sıra sigara, su ve kolonya ikramı yapmaktadır.

Ziyaret

Sofiler arasında ziyaret ve evliya kültü oldukça yaygındır. Bölgedeki Demir Dede¹⁹, Ulu Baba²⁰, Abuzer Gaffari²¹Kentari (Kartallı) Baba²² ve Mahmud-Ensârî²³,

17 On iki hizmet, Alevi cemlerinde *Pir, Rebber, Gözçü, Çerağca, Zâkir, Meydanca, Sâki, Pervane, Sofracı, Süpürgeci, Sakacı ve İbriğe'yi* temsil eden on iki görevlidir.

18 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK1.

19 Ziyaret, Adıyaman'ın Merkez ilçesine bağlı Çamgazi köyünde bulunmaktadır. Adıyaman bölgesindeki göçer aşiretler Bahar aylarında yaylaya çıkmadan önce Demir Dede'de toplanmaktadır. Türbenin bulunduğu yerde “*Kaniya Acem*” yani acem çeşmesinin bulunmasından ötürü bölgeye Acem bölgesi de denilmektedir. Demir Dede türbesinin bulunduğu yere “*Meğele Xezal*” yani ceylanların otağı denilmektedir. Demir Dede'ye sofiler arasında doktorun doktoru da denilmektedir.

20 Merkeze bağlı Azikan köyü sınırları içindeki Ulu Baba dağının zirvesindedir. Bu zatın Horasan alperenlerinden Battal Gazi'nin oğlu Hüseyin Gazi olduğuna inanılır. Her yaz yöre halkı tarafından ziyaret edilir ve adına onlarca kurban kesilir (Rençber, 2014: 213).

21 Ziyaret, Adıyaman'ın merkez ilçesine bağlı Ziyaret köyünde bulunmaktadır. Ebû Zer el-Gıfârî

22 Resmi kayıtlarda Kartallı Baba olarak geçen ziyaret, Adıyaman'da sofilerle yapmış olduğumuz görüşmelerde Qenter Baba olarak ifade edilmektedir. Gereğesini de cansız bir varlık olan kantarı yürütmesiyle açıklamaktadırlar. Qenter Baba'nın türbesi Ulu Baba dağının batısında yer almaktadır. Kartallı Baba türbesi muratlarına, dileklerine kavuşmak isteyen talipler tarafından ziyaret edilmektedir (Rençber, 2014: 212-213).

23 Adıyaman-Kâhta yolu üzerinde bulunmaktadır. Adıyaman'ın doğusunda bulunan Ensar dağının tepesindedir. Bu türbe çocuğu olmayan veya erkek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar tarafından Allah'ın kendilerine çocuk vermesi için ziyaret edilir. Bu ziyaretten sonra dünyaya gelen erkek çocuklarına türbede yatan erenin ismi verilmektedir (Rençber, 2014: 215).

Kazgan (Qazğan) dede²⁴, Zeynel Abidin türbesi²⁵, Çıplak baba²⁶ gibi türbeler sofiler tarafından belirsiz zamanlarda ziyaret edilmektedir. Bu türbelerden bazılarının hem ehlibeytin mekânları hem de ruhsal olarak bazı sofilerin bedeninde vücut bulduğuna inanılmaktadır. (Aço Baba) Hz. Muhammed'in makamı olduğuna inanılan Demir Dede'nin Aço Mame; Hz. Ali'nin makamı olduğuna inanılan Ulu Baba'nın Ali Gollike; Hz. Hüseyin'in makamı olduğuna inanılan Mahmud Ensari'nin ise Yusufê Loşê'de tenasüh ettiği yapılan görüşmelerde aktarılmaktadır.

Hz. Ali ve Hz. Hüseyin Kültü

Sofilik geleneğinin en önemli düşüncelerinden biri Hakk'ı insanda görmeleridir. Sofiler, Hakk'ın ancak insan için ve insan varsa var olabileceği fikri zemini ile hareket etmektedirler. Aynı zamanda insanı merkeze koyarak *"Hakk'ı ve evreni yaratanın"* insan olduğu kanaatini benimsemektedir. Bu felsefi zemin ile ibadet etmek için Kâbe'ye gitmenin gerekli olmadığı, Kâbe'nin aslında insanın kendisinde –gönlünde olduğu belirtilmektedir. Bâtını yönleriyle oldukça mistik bir kimlik oluşturan sofiler, inançlarına dair her aşamada ve konuda da bu kimliklerini ortaya koymaktadır. Yaşamda var olma görevlerinin Hakk'a hizmet etmek olduğuna, Hakk'a hizmetin ise halka hizmetle birleşince *"gönül gözlerinin açılacağına"* ve böylelikle *"ledün ilminin ortaya çıkacağına"* inanmaktadır. Burada bahsedilen gönül gözünün açıklığı, içerisinde

24 Türbe, Adıyaman'ın merkez ilçesindeki Ova Kuyucak köyüne bağlı Gazihan mezrasında bulunmaktadır. *"Kazgan"*, *"Gazihan"*, *"Gazgan"*, *"Gazğan"* ve *"Kadı Han Baba"* veya *"Dede"* olarak farklı telaffuzlarla isimlendirilmektedir. Türbeye genellikle evlenmemiş genç kızlar getirilir. Türbeden bir kaşık alıp geri götürülür, evlenince de altı tane olarak geri getirilir, Gazgan Baba'nın ermiş bir hükümdar olduğuna inanılmaktadır. Kendisi Adıyaman'da kadılık yaparmış. Düşmanları tarafından rahatsız edilince türbesinin bulunduğu yerdeki mağarada uzun süre yaşadığı söylenmektedir. Adıyaman'da Ali Sizer ile yaptığımız görüşmede ise çocuğu olmayanların bu türbeyi ziyaret ettiği belirtilmektedir.

25 Hem Adıyaman merkezde, hem de Kâhta ilçesinde makamı bulunmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen kişiler tarafından ziyaret edilir. Yapılan ziyaret, tığlanan kurban ve dağıtılan lokmadan sonra çocuk dünyaya gelirse adı genellikle Zeynel Abidin konulur. Türbenin etrafı mesire ve piknik alanı olarak kullanılmaktadır (Rençber, 2014: 216).

26 Türbe, Adıyaman'ın Kâhta ilçesindedir. Bu türbe Alevilerin ve Sünnilerin ortak ziyaretgâhlarındandır. Alevi ve Sünniler anlaşmazlık, hırsızlık ve iftira durumlarında yemin için bu ziyarete giderler. Yöredeki insanlar yalan söyleyenin, yalancı şahitlik yapanın, yanlış bilgi verenin ve suçlu olduğu halde suçunu inkâr edenin felç olacağı veya öleceğine inanırlar. Ayrıca boğmaca hastaları şifa bulmak amacıyla bu türbeyi ziyaret ederler (Rençber, 2014: 214).

kötülüğün olmadığı ve dünyevilikten uzak, insanın sınırlarını aşan daha derinlikli bilgiye ulaşabileceğine işaret etmektedir. Ledün ilmi ise, inançsal sohbetlerinde sıkça kullandıkları bir tabir olmakla birlikte “insanı, inanca, yaşama dair batın bilgiye ulaştıran ilim” anlamına gelmektedir. Sofilik geleneğinde yaş ortalaması yüksek olan ve bölgede saygın kişilikler olarak bilinen bireyler, ledün ilmine sahip olarak görülmekte ve herhangi bir sualde kendisine başvurulmaktadır.

Hz. Ali kültü ise bu gelenekte farklı bir inanışla yerini almaktadır. Hz. Ali, Hz. Hüseyin’in talibi olarak görülmektedir. Sofiler “*Pir Hüseyin’dir; Ali taliptir. Hüseyin serini verdi. Eğer vermeseydi bugün konuşulmazdı*”²⁷ demektedirler. Anadolu inançlarında sıklıkla rastladığımız yas geleneği, Sofilerde de kendisini göstermektedir. Soylarının dayandığına inanılan Hz. Ali ve çocuklarının önemi kendileri için büyük olmakla birlikte Hz. Hüseyin’in daha ön planda tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hz. Hüseyin’in kendi inancının uğruna ölmesi ve ölürken aç ve susuz kalarak zulme uğramasının bir yansıması olarak bugün birçok Alevi toplulukta olduğu gibi Sofilerde de anılmakta ve bu olaya dair inançsal pratikler geliştirilmektedir. Menkıbelere de yansıyan bu durumda, Hz. Hüseyin, inanç içerisinde önemli bir yere sahip olan “*post*”a yani inancın yürütücü makamına yerleştirilmektedir. Hz. Ali her ne kadar Hz. Hüseyin’in babası olup “soyun başlangıcı” sayılsa da; Hz Hüseyin’in çektiği acı ve bunun bir yansıması olarak kendisi inanç pratiklerinde daha çok anılmaktadır. Bu inanca bağlı geliştirilen Muharrem orucu ritüeli, Sofiler arasında-Türkiye’de bu yası tutan ve her sene tarihini değiştiren diğer inanç yapılanmalarına karşın- sabitledikleri bir tarih olan 27 Mart-8 Nisan arasında tutulmaktadır. Bu tarihi değiştiren diğer inanç yapılanmalarına karşı “*Kendi doğum günlerini her yıl değiştiriyorlar mı da bu önemli tarihin değişmesine sebep oluyorlar*”²⁸ ifadesini kullanarak ritüele dayanak oluşturmaktadırlar.

Sofilik Geleneğinde İnançsal Halk Anlatıları

Yerel müzik geleneklerinde söz unsuru ve sözü aktarma ihtiyacı oldukça önemli bir yere sahiptir. Yerel kültürlerin menkıbe, efsane ve hikâye anlatıları bir sözlü kültür ürünü olan müziği beslemektedir. Bundan dolayı yapılacak saha araştırmalarında müzik dışında yer alan sözlü kültür ürünlerini de derleyip toparlamakta fayda görmekteyiz. Sofilerin müziklerinde yer alan inançsal unsurların yoğunluğundan ötürü, bu yazıda da bu türden anlatılara yer vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Muhabbetlerde

27 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK8.

28 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK4.

aktarılan inançsal halk anlatıları, çoğunlukla Hz. Ali'nin ve Hz. Fatma'nın tanrısalılığı ve doğanın ehlibeyt ile özdeşleştirilmesi üzerinedir. Bu anlatılarda kadim kültürlerden bazı unsurların bulunduğu kuvvetle muhtemel olmakla birlikte, sonrasında İslâmî kültür ile yoğrularak yeniden inşa edildiği ve böylece kendi dünya kavrayışını yarattığını söylemek mümkündür. Sofilik inancı içerisinde sürekli aktarılan ve kutsiyet atfedilen birkaç hikâye örneği aşağıdaki gibidir:

Selman-i Pak ve Hz. Ali

Selmani Pak, bak nereden nereye gelmiş. Bir kralın oğluymuş. Yedi yaşındayken babası gel putlara tap demiş. O da yok ben putlara tapmam diyor. Güneş doğuyormuş Selman benim Allah'ım güneş diyormuş. Ay doğuyormuş benim Allah'ım ay diyormuş. Selman hiç putlara tapmıyor. Kral da iki askerine bunu götürün bir ormanda kesin elbiselerini de onun kanına bulayıp bana getirin diyor. Onlar da çocuktur diye bunu bir mağaraya götürüyorlar. İki kuşu öldürüp elbisesini kana bulayıp Kral'a getiriyorlar. Sonra bir çoban geliyor. Oraya koyun getiriyor. Selman o ara bir yonca görüyor. Onu kokluyor seviyor. Bir kara koyun gelip o yoncayı yiyor. Selman artık benim Allah'ım o koyunun karnında diyor. Sürekli koyunun yanında gidip geliyor her yere. Git gel git gel. Ana Fatma hamile oluyor. Diyor gidin bana bir kuzu getirip kesin. Ama siyah kuzu olsun diyor. Bunlar gidiyorlar Selman'ın kara kuzusunu görüp onu getiriyorlar. Selman da kuzuyla birlikte geliyor. Fatma anaya benim Allah'ım senin içine girdi diyerek hizmet yapacağını söylüyor. Sonra ona hizmet ediyor. Su veriyor. Ekmek veriyor. Tüm hizmetini Salman görüyor. Sonra da Hz. Ali oluyor. Salman bir gün Hz. Ali'yi Hurma tarlasına götürüyor. Sonra Ana Fatma'ya diyor ki: Ben kirlenmişim. Dereye gidip bir yıkanayım. Bir dağın içinden giderken nergis topluyor. Selman elbiselerini dışarı koyuyor. Nergisi de elbisenin üstüne koyuyor. Bir gölün içerisine giriyor. Sonra bir bakıyor ki, bir Aslan gelmiş. Elbiselerinin üzerine oturmuş. Korkuyor ve ben bu sudan nasıl çıkacağım Ya Allah'ım gel yetiş diyor. Bir bakıyor bir adam atla geliyor. Aslan kaçıyor. Adam da nergisi alıp gidiyor. Sonra eve geliyor. Sabah oluyor. Hz. Ali'yi omzuna alıp hurma tarlasına götürüyor. O arada Selman bitleniyor. Hz. Ali de Selma'nın kafasına dandık (çekirdek) atıyor. Yav çocuk yapma diyor Selman Ali'ye. Ali de ben mi çocuğum sen mi çocuksun diyor. Selman da ben seni buralara kadar omzumda getirdim diyor. Ali de köyündeki nergisi çıkartıp Selman'a gösteriyor. Diyor: Al sana nergisin. Selman da Ali sen benden büyüksün kusura bakma diyor. Kurban her şey Ali'dir. İnan ol ki Ali Allah'tır. Ali'den başka Allah yoktur. Ali de Hz. Hasan da Hz. Hüseyin de beşi de yaşıyor. Ama biz körüz görmüyoruz. O başka. O perde bir kalksın sen her şeyi görürsün.²⁹

29 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK3.

Pençe-i Ali Aba

Bir gün bana bir adam dedi ki: Yer kimdir? Ben bilmeyorum dedim. O da: Yer Ana Fatma'dır. Ezman (Gök) Ali'dir. Yer ile göğün direği Hz. Muhammed'dir. Ay Hasan'dır. Güneş Hüseyin'dir dedi. Hepsi Pençe-i Ali Aba'dır.³⁰

Sofilik Geleneğinde Müzik

Adıyaman'da bulunan Sofilik geleneğinde müzik, inançsal boyutun yaşandığı “möhbet” ve “dem”ler sırasında başat bir unsurdur. Geleneğe müzik/ezgi/melodi terimleri yerine daha çok “makam, meqam” adlandırması kullanılmaktadır. Anadolu sahasında makam adlandırması, farklı topluluklar içerisinde karşımıza çıkmakta ve benzer şekilde ezgiyi ifade etmeye yöneliktir.

Sofiler arasında okunan makamlar çoğunlukla Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinde icra edilmektedir. Möhbetlerde, tembur³¹ ile Hz. Hüseyin, Hz. Ali, On iki imamlar, Abuzer Gaffari, Ali Kut, Elif Ana, Mahmut el Ensârî, Demir Dede, Üryan (Çıplak) Baba, Ulu Baba ve bölgede türbeleri olan evliyalar ile kendi içlerindeki Hakk divaneleri –inançsal açıdan önemli zatlar- üzerine “şin”³², “dem”³³, “kılam”³⁴ ve “âyet”³⁵ adını verdikleri inançsal ezgi türleri icra edilmektedir. Müzik, divanelerin transa geçip boyut değiştirerek “Hakk ile Hakk olmaları”nı sağlayan mistik unsurlardan yalnızca bir tanesidir. İnanç ritüelinde kullanılan tembur, üç telli bağlamanın yöredeki ismidir. Akort sistemi olarak “bağlama düzeni” adıyla bilinen düzen kullanılmaktadır.

İnanç ritüeli içerisinde kullanılan türlerden şin, ağıt niteliği taşımakta ve tema olarak Hz. Hüseyin'in ve yöredeki diğer Hakk divanelerinin ölümünü işlemektedir. Hz. Hüseyin'in ölümüne dair detayların ve acının işlendiği “Suvaro” isimli şin, derlememiz esnasında kayda alınan örnekler arasındadır. Suvaro, çağrıştıracığı üzere süvari (atlı savaşçı) anlamında kullanılmakta ve Hz. Hüseyin'i tasvir etmektedir. Ezgi yapısı itibarıyla dar ses alanında hareket eden özel bir ezgi kalıbının tekrarıyla icra edilen bir örnek olma özelliği göstermektedir.

30 Kaynak kişi bilgileri için bk. KK3.

31 Üç telli bağlama yörede Tembur olarak ifade edilmektedir.

32 Hz. Hüseyin veya hayatta olmayan Hakk divâneleri üzerine söyledikleri ağıt.

33 Semah ezgilerine verilen isimdir.

34 Kılâm, bu bölgede Kürtçe sözlü tüm ezgileri ifade etmek için kullanılır.

35 Âyet ise Kürtçe veya Türkçe sözlü daha mistik içerikli ezgiler için kullanılmaktadır.

Kılam, hem inanç içerisinde hem de inanç-dışı ezgi yapılarında karşımıza çıkan bir müzikal türdür. Kılamlar genel olarak sözlü ezgileri ifade etmek amacıyla okunan örneklere işaret etmektedir. Kürt müziği içerisinde geniş bir yayılıma sahip olan Kılamlar, yöreden yöre değişen müzikal yapıya uygun olarak şekillenmektedir.

Ayet, inançsal ritüeller içerisinde okunan ve tematik yapısı inanca dayalı olan sözlü ezgilere verilen isimdir. Kur'an'da yer alan ayetler ile içerik olarak hiçbir bağlantısı bulunmayan bu tür, yalnızca isim açısından bir ödünçlenme olarak görülmelidir. Kendi inançsal felsefelerini yansıtan sözler ile okunmakta ve yine yöresel makam yapısına göre şekillenmektedir.

Dem, yapılan inanç toplantılarının yanı sıra bu toplantılarda yapılan semah pratiklerine eşlik eden ezgiye de verilen isimdir. Türkiye'de yaşayan Alevi-Bektaşî toplulukları arasında büyük çoğunlukla "*semab*" veya "*samab*" olarak anılan bu pratik, Sofilik geleneğinde dem olarak anılmaktadır. Müzikal açıdan periyodik olarak ilerleyen ritim kalıbının üzerine okunan farklı ezgi yapıları ile şekillenmektedir. Ritmik açıdan uyum sağlayan birçok ezgi dem olarak okunmaktadır. Söz içeriğinin inanca dayalı olması zorunludur.

Möhbet sırasında hiyerarşi gözetilmeksizin herhangi bir kişi müzik icrasına dâhil olabilmekte ve ezgi eşliğinde "*gâîp âlemden, pîrleri*" çağırabilmektedir. Aynı anda birden fazla kişi de farklı ezgisel kalıplarla "*Hakk*"ı ve "*yol ulularım*" çağırabilir. Bu ilk bakışta bir müzikal karmaşayı işaret ediyor gibi görünse de; kendi içerisinde bir uyum göstermektedir. Sofilerin müziklerinde daha çok serbest tartımlı ve doğaçlama sözlerden oluşan resitatif (konuşur gibi söyleme) bir üslûp hâkimdir. Tembur, okunan ayet/kılamlara eşlik ederken, çoğunlukla sözel icrayı tekrarlamaktan ziyade; karar sesinde belirli bir ritmik yapıyla birlikte demde bulunan divanelerin trans hâlinde "*zamansız mana âlemine*" girmelerini sağlamaktadır. Bu gelenek içerisinde icra edilen ezgiler, karmaşık bir ritmik yapı sergilememektedir. Ritmik yapının sürekli ve aynı yapıda olması, bireylerin vecd hâline ulaşabilmelerinde kolaylık sağlamaktadır. Yöresel kalıp ezgilere doğaçlama olarak sözlerin yerleştirilmesi sık rastlanan bir durumdur.

İcra edilen makamlar, aynı zamanda mekân, insan ve inançsal kavramlarla simgeleştirilmektedir. Örneğin icra ettikleri bazı makamlara "*Maqâme Zeynep*", "*Gûla Maqâm*" gibi kutsiyet içeren isimler verilmektedir. Gûla Maqâm, Gül makamı olarak çevrilmektedir. Sofiler arasında günümüzdeki dünya körlerle doludur. Ama inancın ve gönül gözünün açık olduğu ayrı bir dünya vardır ve orası "*Gül Dünya*" olarak

adlandırılmaktadır. Gûla Maqam da işte bu “*Gül Dünya*”nın mistik ezgileri olarak tanımlanabilir. Sofilerde, müzikal-ritmik yapıdan isimlendirmelere kadar birçok müzik unsurunda yaşatılan inançsal felsefenin izlerini bulmak mümkündür. Gûla maqam bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sofilik geleneğinde genel olarak müzikal icralarda benzer ses örgüleriyle biçimlenmiş kalıp ezgiler kullanılmakta ve bunların dışına çıkıldığı pek görülmemektedir. Makam yapıları ve ezgi örnekleri genellikle dar ses aralığında hareket eden ve 2 veya 4 süreli usûl yapısı özelliği göstermektedir. Makam geleneğinde sıkça karşımıza çıkan aynı ezgisel yapının farklı sözler döşenerek okunması ile oluşan varyantlara da denk gelmek mümkündür. Kalıp ezgi odaklı bir müzik geleneği olması bu durumu geliştiren etkenler arasındadır.

Möhbet sırasında sözlü ezgiler icra edilirken bazı anlarda da toplu halde zikir çekilmektedir. Zikirler esnasında çıkartılan sesler “*Hü*”, “*Şab*”, “*Hakk*”, “*Ya Allah*”tır. “*Hü*” hem Hakk’ı hem insanı hem de Ali’yi temsil etmektedir. “*Şab*” ise Hz. Hüseyin ve Hz. Ali’yi temsil etmektedir. Sofilik geleneğinde “*sır kapısı*” olarak adlandırılan ve ulaşılması zor olan mistik eşik, bir nevi müzik ile açılmaktadır. “*Hakk*” ile iletişime geçmek için kullanılan inançsal ezgiler, sır kapısını aralamaktadır. Sofi, inanç ezgilerinin etkisiyle kendisini zikre ve deme vermektedir. O sırada karşılaştığı kişi Hz. Ali’dir. Fakat Hz. Ali’nin sureti çoğu zaman kendi Hakk divanelerinin suretidir. Sofiler böylelikle Hakk ile cemâl cemâle gelmektedir. Aslında doğal olarak kendileriyle yüzleşmektedirler.

Müzikal icrada kullanılan “*tembûr*” bu gelenekte yaygınlaşmış ve kutsal kabul edilmiş bir çalgıdır. Oda demlerinde, tembûru ile Hakk divanelerini tanrısal aşka sürükleyen Tembure Ape Mîlîli (Mehmet Ali Polat), Yusufê Mestê (Mustafa’nın Yusuf’u), Mille Cenen, Hemê Qilot ve Ali Sizer yörede saygı duyulan icracılar arasındadır. Tembûr’un kutsiyeti, hiç şüphesiz daha önce de değinildiği gibi sofilerin inanç ritüellerinde ve inançsal doyum aşamasında müziğin itici gücü ve buna aracı olarak kullanılan çalgı oluşundan kaynaklanmaktadır. İşlevsel yapıda olan tembur, çalacak kişinin möhbetlerde bağdaş kurması ile kucağa rahatça yerleştirilen ve herhangi bir araç olmaksızın el ile çalınan bir özellik göstermektedir. Halk müziği icrasında pençe olarak adlandırılan çalım tekniği ile temburda yer alan tüm tel gruplarına aynı anda vurularak yapılan bir icra söz konusudur. Bu sebeple tembur icrasında birden fazla sesin bir araya getirilmesiyle oluşturulan akorlar basılmakta ve yüksek bir ses frekansı sağlanmaktadır. Tembur icrasında, periyodik olarak işlenen ritmik kalıbı duyurmak için özellikle sert bir vuruş özelliği gösterildiği gözlemlenmektedir.

Daha önce belirtilen isimler arasında yer alan Ali Sizer, diğer icracılardan farklı olarak geleneğin, hem kültürel hem de popüler aktarıcılarıdır. Sizer, sofilik geleneğinin makamsal ve sözel yapısını yansıtan uyarılma, varyant ve besteler yaparak geleneksel ortamlarla birlikte çeşitli kitle iletişim araçlarıyla da izler kitleye sunmaktadır. Sizer'in, divânelerin görüntülerini içeren klip çalışmaları, bu içsel dünyanın dışa aktarımında ilk adım sayılabilir.

Sonuç

Adıyaman Aleviliği içerisinde yer alan sofilik geleneği, inançsal ve müzikal yapıları bakımından kendilerine özgü bir özellik göstermektedir. Bu durum Türkiye'de yaşanan ve yaşatılan Aleviliğin tek tip olmadığını bir göstergesidir. Bu çalışma içerisinde daha önce Alevilik üzerine yazılı külliyat içerisinde rastlanılmamış sofilik geleneği her yönüyle irdelenmeye çalışılmıştır. Derlenen sözlü halk anlatıları, müzik ve dans pratikleri üzerinden sofilik geleneğinin inanca dayalı yapısı incelenmiştir.

Alevilik içerisinde kapalı cemiyet özelliği gösteren sofilerin "möhbet" adını verdikleri toplantılar, inanç felsefesinin ve kültürel pratiklerin sağlandığı yegâne aktarım ortamı olarak önemli bir yere sahiptir. Aleviliğin bir gereği olarak görülen soydan gelme ve bu silsilede yer alan "kutsal kişiler" tarafından inanç ritüellerini sürdürme şekli bu möhbetlerde farklı şekilde tezahür etmektedir. Sofilerin inanç önderlerinden bağımsız olarak izole biçimde yürüttükleri bu toplantılar, müzikal dil olarak da Kürtçe ve Türkçe yapılması açısından özgün bir yapıya sahiptir. Genel itibarıyla müzik dilinin Türkçe olduğu Anadolu Aleviliği içerisinde müzikal yapının kendi anadillerini de barındırması Sofileri özgün kılan özelliklerinden bir tanesidir.

Müzikal açıdan dar ses alanında kısa ezgi motiflerinin tekrarıyla uygulanan resitatif (konuşur gibi söyleme) icra biçimi Alevi Kürtler arasında oldukça yaygın bir durumdur. Bu durumun sebeplerinden birisi bölge içerisindeki herhangi bir kalıp ezgiye doğaçlama sözlerin yerleştirilmesidir. Ezgi yapısının söze göre uzatılma ve kısaltılma durumu serbest tartımlı ezgilerde sıklıkla görülmektedir. Hatta bazı zamanlarda ayet adını verdikleri Türkçe, Kürtçe karışık sözlü ezgilerde de bu durumla karşılaşmaktadır.

Sofilik geleneği, Adıyaman ilinde özellikle möhbetlere katılan gençlerin bir kısmı tarafından önemsenirken; ekonomik kaygılar ve modern dünyanın getirmiş olduğu inanç-dışı akıl yürütme biçiminin yaygınlaşmasıyla birlikte bir kısım gençler tarafından da önemsenmemektedir. Ali Sizer yörede en son müzikal icrayı yapan kişi olması sebebiyle, ondan sonra bu geleneği ve yolu devam ettirecek kimsenin bulunamayacağı öngörülmektedir.

- AKSÜT, H. (2012). *Aleviler*. İstanbul: Yurt Kitap Yayın.
- GÜNDÜZ, Ş. (2014). *Anadolu'da Paganizm; Antik Dönemde Harran ve Urfa*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Y. (1988). *Adıyaman*. (28 Mayıs 2023 tarihinde) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/adiyaman> adresinden alındı.
- HAMILTON, J., Hamilton, B. ve Baysal, B. (2010). *Bizanslı Heretiklerin Tarihi: Bizans Dünyasında Hristiyan Düalist Heretikler (650-1405)*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, O. (1975). "Sôfî". *İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- KAYGUSUZ, İ. (2006). *Müslümanlık ve Hristiyanlığın İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçek(lik)ler*. İstanbul: Su Yayınevi.
- KAYGUSUZ, İ. (2014). *Anadolu'dan Batı Avrupa'ya Aykırı İnanç ve Düşünce Geleneği*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- MASSIGNON, L. (1979). "Tasavvuf". *İslâm Ansiklopedisi*. 12(1). 26-31.
- OCAK, A. Y. (2009). *Babaîler İyami*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖNGÖREN, R. (2009). *Sûfî*, (09 Mayıs 2023 tarihinde) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sufi> adresinden alındı.
- RENÇBER, F. (2014). "Adıyaman Alevilerinde Türbe veya Yatır Ziyareti". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 71(1). 29-220.
- SÖYLEMEZ, F. (2002). "Rışvan Aşireti'nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(1). 39-52.
- TEVFİK OYTAN, M. (2007). *Bektaşîliğin İç Yüzü -Dibi, Köyesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* İstanbul: Demos Yayınları.
- TÜRKAY, C. (1979). *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Kaynak Kişi Dizini

- Ali Sizer (1967), Çeçelli (Yarmakaya Köyü), Ortaokul, Hacı Kureyş Ocağı.
- Hasan Korkmaz (1953), Adıyaman Merkez Kızılıcûg (Kızılcahöyük), okuma-yazma bilmiyor.
- Hasan Kuruca (1951), Adıyaman Merkez Axdikan (Karagöl), İlkokul, Hacı Kureyş Ocağı.
- Hüseyin Alagöz (1938), Adıyaman Merkez Çeçelli (Yarmakaya Köyü), Hacı Kureyş Ocağı.
- Hüseyin Güley (1956), Adıyaman Merkez Karahöyük, İlkokul, Üryan Hızır Ocağı.
- Hüseyin Zülfikaroğlu (1960), Adıyaman Merkez Çeçelli (Yarmakaya), İlkokul, Hacı Kureyş Ocağı.
- Mahmut Güley (1958), Adıyaman Merkez Karahöyük, İlkokul, Üryan Hızır Ocağı.
- Müslüm Alagöz (1974), Adıyaman Merkez Çeçelli (Yarmakaya), Hacı Kureyş Ocağı.
- Şükrü Polat (1942-2023), Adıyaman Merkez Kızılıcûg (Kızılcahöyük), Hacı Kureyş Ocağı.